

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА НА ДОСТРОКОВЕ ЗВІЛЬНЕННЯ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАХВОРЮВАННЯМ НА ПРИКЛАДІ ВІЛ-ІНФІКОВАНИХ ПАЦІЄНТІВ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА В УКРАЇНІ

ГЛУХОВСЬКИЙ В.

*кандидат медичних наук, директор
Південного Українського центру
з прав громадян в охороні здоров'я*

АНГЕЛОВ О.

*завідувач юридичної служби
Південного Українського центру
з прав громадян в охороні здоров'я*

Висвітлюються проблематика дострокового звільнення затриманих і засуджених осіб у зв'язку з важким захворюванням, зарубіжний і національний досвід вирішення цього питання на прикладі ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД. Детально аналізуються медичні та юридичні аспекти дострокового звільнення, здійснено порівняльно-правове дослідження підстав і форм дострокового звільнення у країнах Європи. Проаналізовано норми Конституції України, Кримінального, Кримінального процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів України, а також інших нормативно-правових актів.

Ключові слова: дострокове звільнення, тяжка хвороба, відбування покарання, ВІЛ/СНІД.

I. Законодавство зарубіжних країн

Будь-яка держава провадить кримінальне переслідування осіб, які вчинили злочин, водночас протягом усієї історії залишаючи за собою право пом'якшити їм покарання або й помилювати їх. Кримінально-правовий вплив за вчинений злочин не обмежується покаранням; змінилися суспільні цінності, з'явилися інші підходи. До таких, зокрема, належить інститут звільнення від покарання у зв'язку з хворобою, в основу формування якого покладено принцип гуманізму. Форми звільнення від покарань ув'язнених (амністія, помилювання, звільнення у зв'язку з хворобою та ін.) відображені в конституціях і чинних законах більшості країн світу.

Кримінальне право багатьох країн дозволяє звільнити від покарання у зв'язку з хворобою засуджених незалежно від характеру і тяжкості скоєних ними злочинів, фактично відбутого ними терміну покарання, ступеня їх виправлення, а також з урахуванням того, що в кримінально-виконавчій системі є спеціальні лікувально-профілактичні установи, призначені для відбування покарання і лікування важко хворих засуджених до позбавлення волі.

Правова регламентація звільнення від покарання у зв'язку з хворобою в зарубіжному кримінальному законодавстві має такі особливості:

а) цей вид звільнення від покарання не представлений як самостійний інститут кримінального права (Болгарія, Данія, Німеччина, Швеція, Швейцарія, Франція, Іспанія);

б) як підстави для звільнення у зв'язку з хворобою у законах використовуються неконкретизовані поняття («медичний мотив» – у Франції, «погане здоров'я» – у Швеції);

в) медичною підставою для звільнення від покарання слугують або психічні розлади (Данія, Болгарія), або інші тяжкі хвороби (Іспанія, В'єтнам), або, в сукупності, обидві підстави, регламентовані різними кримінально-правовими інститутами (Швейцарія, Швеція, Німеччина, Франція, КНР).

Законодавство України також містить таку норму і визначає порядок медичного огляду засуджених, які підлягають звільненню від відбування покарання у зв'язку із виникненням (загостренням) психічного розладу чи іншої тяжкої хвороби.

Однією з таких хвороб є синдром набутого імунодефіциту (СНІД), прогресування якого за умов в'язниці може призвести до негативних наслідків для здоров'я засуджених. До таких наслідків можна віднести високі темпи погіршення їхнього стану здоров'я, часто зумовлені поєднанням СНІДу з іншими захворюваннями інфекційного та неінфекційного характеру, що прискорює наближення летального результату.

Медичне обслуговування ВІЛ-інфікованих ув'язнених і хворих на СНІД у в'язницях країн ЄС організовано таким чином, що спочатку їх лікують, як правило, в лікарняних службах пенітенціарних закладів, потім, якщо їх здоров'я погіршується, переводять до лікарень, які спеціалізуються на інфекційних захворюваннях.

У більшості країн ВІЛ-інфікованих ув'язнених не ізолюють від інших ув'язнених, проте у пенітенціарних закладах деяких країн (Австрія,

Німеччина, Італія, Нідерланди, Іспанія та Швеція) ВІЛ-інфікованих ув'язнених утримують у спеціальних камерах або приміщеннях.

Безсимптомний перебіг ВІЛ/СНІДу на першому етапі хвороби не є підставою для дострокового чи умовно-дострокового звільнення. Водночас у деяких країнах – членах ЄС дострокове звільнення хворого на СНІД в останній стадії вважається обґрунтованим за умови, що він не є суспільно небезпечним. Проте дострокове звільнення надається не автоматично, кожен випадок розглядається з урахуванням конкретних обставин. Стосовно ув'язнених, що перебувають на останній стадії захворювання, ухвалюються такі рішення: відтермінування виконання вироку про ув'язнення; помилування; умовно-дострокове звільнення; домашній арешт; залишення на волі під наглядом. Майже в усіх випадках ці заходи продиктовані міркуваннями гуманності (див. таблицю).

Приклади з практики європейських країн і деяких країн – членів СНД

Країна	Практика дострокового звільнення у зв'язку із захворюванням на СНІД
Франція	<p>Формами дострокового звільнення є чотири правових положення:</p> <ul style="list-style-type: none"> – переривання виконання покарання (тимчасовий захід); – умовно-дострокове звільнення (у цьому випадку повинні існувати переконливі гарантії соціальної реадaptaції); – свобода під наглядом; – помилування. <p>У ст. 64 і 77 Кримінально-процесуального кодексу передбачено проходження медоглядів, що дає змогу встановити, чи сумісний стан здоров'я ув'язнених з таким висновком. Будь-яку особу, що підозрюється у вчиненні злочину, також можна піддати попередньому медичному обстеженню. І хоча наявність ВІЛ-інфекції не вважається достатньою підставою для звільнення від попереднього ув'язнення, за результатами обстеження можливе надання медичних послуг і госпіталізація.</p>
Німеччина	<p>Відповідно до § 455 Кримінально-процесуального кодексу, ув'язнений, хворий на СНІД у стадії незворотних змін, може бути помилуваний. Однак кожен подібний випадок слід розглядати окремо. При цьому враховується, яке лікування він повинен пройти після звільнення та яку небезпеку він може становити для суспільства. Однак у Баварії ув'язнені не можуть отримати ні звільнення під нагляд, ні тимчасового звільнення доти, поки їхні родичі не будуть поінформовані про те, що ув'язнений є вірусоносієм.</p>
Італія	<p>Відповідно до ст. 27 Конституції, покарання не повинно порушувати принципів гуманності і повинно сприяти поверненню людини в суспільство. Згідно зі ст. 17 (2) Кримінального кодексу, виконання покарання може бути призупинено, якщо засуджений потерпає від тяжкого захворювання. Умовами застосування цієї норми є діагностоване невиліковне захворювання і погіршення стану хворого. З-під варті засудженого також можна звільнити, якщо буде визнано, що отримати необхідне лікування він зможе тільки за межами в'язниці.</p>

Країна	Практика дострокового звільнення у зв'язку із захворюванням на СНІД
Польща	<p>Підставою для відтермінування відбування ув'язнення слугує ст. 65 Кодексу про відбування покарання (КОН) за умови, що фізичний стан хворого на СНІД загрожує його життю. Ув'язнення вірусоносія може бути відтерміноване на підставі ст. 67 КОН, якщо це не суперечить громадським інтересам або якщо утримання його у в'язниці матиме серйозні наслідки для нього та/або його родини. На підставі цієї статті ув'язнення не може бути відкладене більше як на шість місяців. Згідно зі ст. 68 КОН, відбування покарання ВІЛ-інфікованими ув'язненими та хворими на СНІД може бути перервано. Можливість дострокового звільнення ув'язнених, які вже відбули частину свого покарання, передбачена ст. 90–98 КОН. Підставою для клопотання про дострокове звільнення можуть слугувати проблеми стану їх здоров'я. У таких випадках суди мають у своєму розпорядженні повну свободу для оцінки ситуації і повинні зважувати всі обставини в кожному конкретному випадку, наприклад, поведінку ув'язненого.</p>
Іспанія	<p>Згідно з Конституцією, пенітенціарні органи повинні виконувати свої обов'язки, дотримуючись прав людини і поважаючи особистість ув'язненого, піклуватися про його фізичну цілісність і здоров'я. У ч. 2 ст. 60 Положення про пенітенціарні заклади (1981) передбачена можливість умовно-дострокового звільнення у разі «серйозного захворювання з неважким болем». Однак, згідно зі ст. 98-2 Кримінального кодексу, отримати дострокове звільнення може лише той ув'язнений, який уже відбув три чверті свого терміну покарання.</p> <p>За висновками Генеральної прокуратури, підставою для звільнення ув'язнених в останній стадії СНІДу можуть слугувати міркування гуманності. Однак рішення про звільнення не повинно ухвалюватися автоматично, в кожному конкретному випадку слід враховувати конкретні обставини, зокрема, поведінку ув'язненого.</p> <p>У висновку Верховного Суду йдеться про те, що ув'язненим на останній стадії захворювання необхідно надавати можливість отримати умовно-дострокове звільнення. Метою такого звільнення є надання можливості ув'язненим не просто померти за межами в'язниці, а востаннє перед смертю скористатися свободою. У разі ухвалення рішення про умовно-дострокове звільнення соціальний працівник зобов'язаний поінформувати членів сім'ї ув'язненого, які повинні підписати «Акт заяви сім'ї». Цим актом вони зобов'язуються, крім догляду за здоров'ям хворого, забезпечити йому моральну підтримку та допомогу.</p>
Швеція	<p>Згідно з кримінальним законодавством, органи влади ухвалюють постанови про помилування і звільнення ув'язнених на останній стадії захворювання на СНІД.</p>

Країна	Практика дострокового звільнення у зв'язку із захворюванням на СНІД
Швейцарія	<p>Генеральна прокуратура ухвалює рішення про дострокове звільнення хворих на СНІД, ув'язнених за таких умов:</p> <ul style="list-style-type: none"> • те, що ув'язнений незабаром помре, медично підтверджено; • існує медичний висновок про те, що ув'язненому необхідне тривале медичне лікування, несумісне з умовами утримання у в'язниці; • констатовано факт, що стан ув'язненого характеризується як стійко і виражено ослаблений і далі утримувати його у в'язниці негуманно.
Велика Британія	<p>Система правосуддя передбачає як винесення жорстких рішень, так і прояв співчуття до засуджених. У закладах суворого режиму, де ув'язнені відбувають тривалі терміни покарання, наявність ВІЛ-інфекції не вважається підставою для скасування покарання чи умовно-дострокового звільнення, а у закладах з більш м'якими (умовами) правилами, де зазвичай перебувають затримані з невеликими термінами покарання або наприкінці відбування тривалого терміну покарання, навпаки. Однак в обох випадках допускається дострокове звільнення з міркувань гуманності, якщо в'язень перебуває на останній стадії захворювання. Відповідно до законів Шотландії, дострокове звільнення можливе, якщо за медичними даними жити засудженому залишилося три місяці або менше.</p>
Республіка Білорусь	<p>Відповідно до ст. 186 Кримінально-виконавчого кодексу, підставою для звільнення від відбування покарання може слугувати тяжка хвороба або інвалідність I або II групи. У цьому разі орган чи установа, що виконують покарання та інші заходи кримінальної відповідальності, подає до суду подання про умовно-дострокове звільнення засудженого від відбування покарання або про заміну йому частини покарання, що залишилася, більш м'яким покаранням. Порядок застосування амністії визначає орган, який видав акт про амністію.</p> <p>Подання про звільнення від відбування покарання внаслідок психічної хвороби засудженого подає до суду начальник органу або установи, які виконують покарання та інші заходи кримінальної відповідальності. Одночасно з поданням до суду надсилають висновок медичної комісії та особисту справу засудженого.</p> <p>Подання про звільнення від відбування покарання внаслідок іншої тяжкої хвороби надсилає до суду начальник органу або установи, що виконують покарання та інші заходи кримінальної відповідальності. Одночасно з поданням до суду надсилають висновок медичної або медико-реабілітаційної експертної комісії та особисту справу засудженого. Подання повинно містити відомості, які характеризують поведінку засудженого під час відбування покарання.</p> <p>У разі відмови суду в умовно-достроковому звільненні або в заміні частини покарання, що залишилася, більш м'яким покаранням повторно надіслати подання за будь-якою з цих підстав можна не раніше ніж через шість місяців від дня винесення ухвали (постанови) суду про відмову.</p>

Країна	Практика дострокового звільнення у зв'язку із захворюванням на СНІД
Російська Федерація	<p>Відповідно до Конституції, особі, яка вчинила злочин і визнана винною, покарання може призначити тільки суд, і лише він має право звільнити від покарання.</p> <p>У Кримінальному кодексі РФ передбачені підстави звільнення від покарання, пов'язані з розладом здоров'я особи, яка вчинила злочин. До них, окрім психічних захворювань, належить тяжка хвороба, що перешкоджає відбуванню покарання.</p> <p>Виникнення в особі після вчинення злочину іншої тяжкої хвороби є факультативною підставою звільнення від покарання, тобто звільнення є правом суду, а не його обов'язком.</p> <p>Під іншою тяжкою хворобою, яка: а) виникла в особі після вчинення злочину, б) перешкоджає відбуванню покарання, – слід розуміти таке серйозне захворювання, яке істотно ускладнює процес виконання покарання.</p> <p>Передбачені два варіанти звільнення від покарання особи, яка захворіла після вчинення злочину на іншу тяжку хворобу:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) у разі виникнення цього захворювання після вчинення злочину, але перед винесенням вироку суд ухвалює вирок, призначає покарання і звільняє особу від повного відбування покарання. Таке ж рішення суд ухвалює у разі, якщо особа захворіла на іншу тяжку хворобу після винесення вироку, але перед початком його виконання; 2) у разі відбування покарання особа звільняється від його подальшого відбування. <p>Перелік захворювань, що перешкоджають відбуванню покарання, а також порядок огляду засуджених, які подаються до звільнення від відбування покарання у зв'язку з хворобою, затверджені постановою Уряду РФ. Цей відомчий нормативний акт стосується тільки засуджених до позбавлення волі. Однак, відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу РФ, особа може бути звільнена від таких основних видів покарання, як обов'язкові роботи, виправні роботи, обмеження волі, арешт, якщо тяжка хвороба перешкоджає їх відбуванню.</p> <p>Розглядаючи питання про звільнення від покарання у зв'язку з іншою тяжкою хворобою, суд повинен врахувати характер хвороби, можливість стаціонарного лікування в умовах відбування покарання, ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину, відомості про особу винного і його поведінку в період відбування покарання. Звільнення від покарання у зв'язку з іншою тяжкою хворобою, не є остаточним, тому що в разі одужання особа може підлягати кримінальній відповідальності і покаранню, якщо строки давності притягнення до кримінальної відповідальності або виконання обвинувального вироку не минули.</p>
Республіка Узбекистан	<p>Кримінальний кодекс передбачає звільнення від покарання через хворобу або внаслідок втрати працездатності. Згідно зі ст. 75, особа, яка захворіла на тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, підлягає звільненню. У випадку одужання покарання відносно таких осіб може бути виконано, якщо це сталося до закінчення термінів давності. Крім того, особи, які через стан свого здоров'я втратили працездатність, також звільняються від відбування покарання.</p>

II. Законодавство України

В Україні інститут звільнення від покарання та його відбування регламентований розділом XII Загальної частини та розділом II Прикінцевих і перехідних положень Кримінального кодексу України, розділом V Кримінально-виконавчого кодексу, Кримінальним процесуальним кодексом України та низкою підзаконних актів.

Хвороба є однією з багатьох підстав звільнення від покарання. Звільнення від покарання за хворобою застосовується у випадках, коли досягнення мети покарання унеможлиблюється через хворобу особи, яка вчинила злочин.

1. Конституція України

У розділі II Конституції України визначено громадянські права – можливості людей, що характеризують їхнє фізичне та біологічне існування, задоволення матеріальних, духовних і деяких інших потреб. Сюди належать такі суб'єктивні права: на життя; на недоторканність особи, житла, на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; на вибір місця проживання, свободу пересування, на вільне залишення території України та повернення будь-коли в Україну; на свободу власної думки і слова, на вільне виявлення своїх поглядів і переконань; вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово та в інший спосіб на свій вибір; на свободу світогляду і віросповідання тощо.

Конституція України встановлює непорушні соціальні й економічні права для громадян України. Засуджені зберігають статус громадян України і тому користуються відповідними правами з урахуванням обмежень, які впливають з вироку суду.

Законність як принцип кримінально-виконавчого права, кримінально-виконавчого законодавства, діяльності органів та установ виконання покарань насамперед зафіксовано в п. 14 ст. 92 Конституції України, де зазначено, що виключно законами України визначається діяльність органів і установ виконання покарань.

Відповідно до ст. 121 Конституції України, нагляд за дотриманням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів, пов'язаних з обмеженням свободи громадян, покладений на прокуратуру.

На стадії виконання вироку, як і на усіх інших стадіях кримінального судочинства, прокурор зобов'язаний вжити передбачених законом заходів для усунення будь-яких порушень закону, від кого б ці порушення не виходили.

Предметом нагляду є додержання законності під час перебування осіб в установах виконання покарань, інших установах, що виконують покарання або заходи примусового характеру, які призначаються судом, додержання встановленого кримінально-виконавчим законодавством порядку й умов тримання або відбування покарання особами в цих установах, їх прав і виконання ними своїх обов'язків.

У державно-правовому механізмі забезпечення в Україні конституційних прав і свобод людини та громадянина важлива роль відведена Президенту України, який, відповідно до ст. 102 Конституції Украї-

ни, виступає гарантом прав і свобод людини й громадянина. Саме від його діяльності багато в чому залежить реалізація громадянами своїх конституційних прав і свобод. Оскільки Президент України обирається на свою посаду усім народом України, то ця обставина зобов'язує його діяти в інтересах усього народу.

Так, Президент України, згідно з п. 27 ст. 106 Конституції України, здійснює помилування, чим і забезпечує правовий статус засудженого. Процедура здійснення помилування визначена Указом Президента України від 12.04.2000 р. «Про положення про порядок здійснення помилування», згідно з нормами якого матеріали для розгляду клопотань про помилування, попередньо з'ясувавши ставлення засудженого до помилування, готує Управління з питань помилування Адміністрації Президента України.

Контроль за дотриманням прав і свобод людини й громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Його роль і авторитет у державі постійно зростають, про що свідчать численні звернення громадян із скаргами на порушення їхніх конституційних прав. Хоча рішення Уповноваженого не мають юридичної сили, він щорічно представляє доповіді парламенту, який вживає до порушників закону відповідних заходів. Звернення, які розглядаються судами, Уповноважений не розглядає.

2. Кримінальне законодавство

Кримінальний кодекс України. Згідно з Кримінальним кодексом України, звільнення від покарання за хворобою застосовується у випадках, коли досягнення мети покарання унеможливується через хворобу особи, яка вчинила злочин. У Кримінальному кодексі України передбачено три самостійних види звільнення особи від покарання за хворобою, які визначаються характером захворювання та особливостями суб'єкта, до якого застосовуються:

1. Обов'язкове звільнення засудженого від покарання, умовами якого є захворювання його на психічну хворобу та позбавлення можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними.

2. Можливість звільнення від покарання або від подальшого його відбування, якщо особа захворіла на іншу тяжку хворобу, крім психічної.

3. Обов'язкове звільнення від покарання, якщо суб'єктом звільнення від покарання є військовослужбовець, засуджений до службового обмеження, арешту чи тримання в дисциплінарному батальйоні, якщо він визнаний непридатним до військової служби за станом здоров'я.

Процедурні питання. Передбачено обов'язкове звільнення засудженого від покарання, умовами якого є захворювання його на психічну хворобу та позбавлення можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. Підставою для звільнення від покарання таких осіб слугує неможливість їх виправлення. Закон передбачає можливість застосування до них примусових заходів медичного характеру, відповідно до ст. 92–95 Кримінального кодексу України (ч. 1 ст. 84 Кримінального кодексу України).

Можливість звільнення від покарання або від подальшого його відбування передбачено за таких умов: 1) особа захворіла на іншу тяжку хворобу, крім психічної; 2) це сталося після вчинення злочину або по-

становлення вироку; 3) врахування судом тяжкості вчиненого злочину, характеру захворювання, особи засудженого та інших обставин справи. Відбування покарання такими особами визнається недоцільним через неможливість їх виправлення в умовах відбування покарання і застосування заходів виправно-трудоного впливу. До тяжких можна віднести хвороби, включені до Переліку захворювань, що слугує підставою для подання в суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання. Тяжкість вчиненого злочину ґрунтується на положеннях ст. 12 Кримінального кодексу України (ч. 2 ст. 84 Кримінального кодексу України).

Передбачено обов'язкове звільнення від покарання, яке застосовується за таких умов: 1) суб'єктом звільнення від покарання є військовослужбовець, засуджений до службового обмеження, арешту або тримання у дисциплінарному батальйоні; 2) він визнаний непридатним до військової служби за станом здоров'я. Захворювання засудженого військовослужбовця може і не бути тяжким, важливо, що воно робить його непридатним до військової служби (ч. 3 ст. 84 Кримінального кодексу України).

Звільнення від покарання особи, яка, відбуваючи його, захворіла на психічну хворобу або на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, мають умовний характер. Відповідно до ч. 4 ст. 84 Кримінального кодексу, ці особи, у разі їх одужання, повинні бути направлені для відбування покарання (рис. 1).

Норми ст. 84 Кримінального кодексу України діють однаково щодо всіх осіб, хвороби яких входять до Переліку захворювань, що слугують підставою для подання у суди матеріалів про звільнення засуджених від дальшого відбування покарання.

За ознаками віку, статі, тяжкості вчиненого злочину, поведінки засудженого під час відбування покарання, його дисциплінованості, ставлення до праці, ступеня виправлення, наявності інвалідності, стану вагітності або тривалості відбутого покарання дискримінації немає, але суддя обов'язково неупереджено враховує усі ці фактори, розглядаючи справу про звільнення від подальшого відбування покарання.

Кримінальний процесуальний кодекс України. У ст. 280 Кримінального процесуального кодексу України йдеться про таке:

1. Досудове розслідування може бути зупинене після повідомлення особі про підозру у разі, якщо:

1) підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком.

Кримінально-виконавчий кодекс України. Принципами кримінально-виконавчого права є справедливість, повага до прав людини, гуманізм, законність, невідворотність виконання покарання.

Перелік прав засуджених містить ст. 8 Кримінально-виконавчого кодексу України.

Як одне з основних прав закріплено право на охорону здоров'я, у тому числі на отримання всіх видів медичної допомоги. Вона включає у себе первинну медико-санітарну та спеціалізовану медичну допомогу як у амбулаторно-поліклінічних, так і в стаціонарних умовах залежно від медичного висновку. Передбачена можливість і безоплатної, і платної форм медичної допомоги. Засуджені, які мають розлади психіки та пове-

дінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів, можуть, за їх письмової згоди, пройти курс лікування від перелічених захворювань.

Стаття 84 Кримінального кодексу України

ВІЛ-інфіковані і хворі на СНІД засуджені, діагноз і стадія захворювання яких входять до Переліку захворювань, які є підставою для подання у суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання

2. Інфекція вірусу імунодефіциту людини (ВІЛ/СНІД):

2.1. ВІЛ-інфекція. Стадія вторинних захворювань, III Б:

- прогресуюча втрата маси тіла більше 10%;
- незрозуміла (нічим не пояснювана) діарея або пропасниця, що тривають більше 1 місяця;
- лейкоплакія;
- повторні або стійкі бактеріальні, грибкові, вірусні, протозойні ураження внутрішніх органів (без дисемінації) або глибокі ураження шкіри та слизових оболонок;
- повторний або дисемінований оперізуючий лишай;
- локалізована саркома Капоші.

2.2. СНІД. Стадія вторинних захворювань, III В:

- генералізовані бактеріальні, вірусні, грибкові, протозойні, паразитарні захворювання;
- пневмоцистна пневмонія;
- кандидоз стравоходу;
- нетиповий мікобактеріоз;
- туберкульоз;
- кахексія;
- дисемінована саркома Капоші.

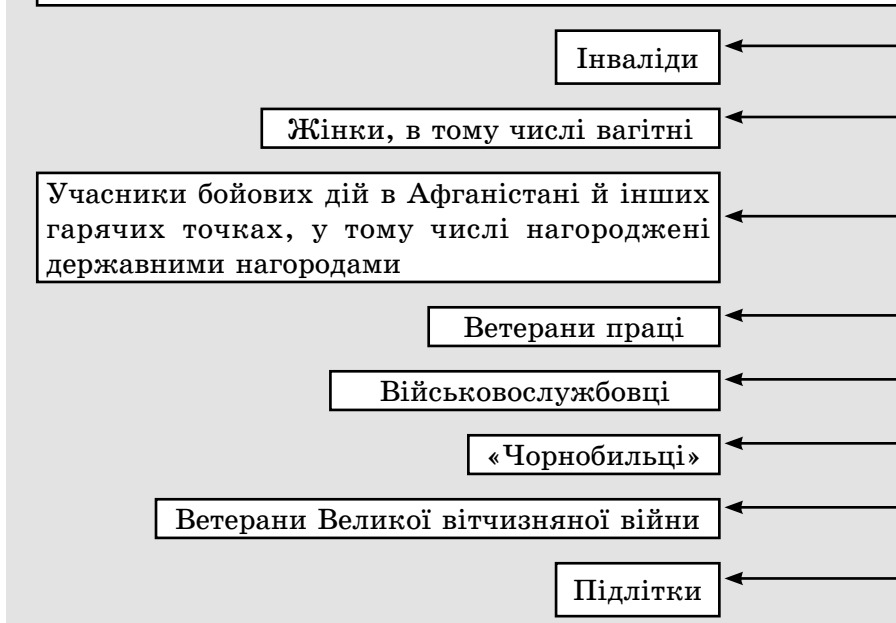

Рис. 1. Структура ст. 84 Кримінального кодексу України

У ст. 152 КВК України наведено невичерпний перелік підстав звільнення від відбування покарання. Однією з підстав для звільнення від відбування покарання є хвороба.

Процедурні питання. Підставою для порушення питання про можливість звільнення засудженого від відбування покарання через хворобу є факт захворювання засудженого на психічну або іншу тяжку хворобу, яка перешкоджає відбуванню покарання. Головною умовою є те, що хвороба повинна перешкоджати засудженому відбувати покарання, тобто що стан захворювання таким чином змінює свідомість і поведінку засудженого, що він або перестає сприймати покарання як таке, або фактично втрачає свої антисуспільні риси.

Існує два види звільнення засуджених від відбування покарання за хворобою: звільнення у зв'язку з захворюванням психічною хворобою; звільнення у зв'язку з захворюванням іншою тяжкою хворобою. Але для установ (органів) виконання покарань визначальною ознакою є винесення постанови судом про звільнення засудженого від відбування покарання або про відмову від такого звільнення та застосування, наприклад, примусових заходів медичного характеру.

Оглядає хворого та вивчає матеріали його медичного обстеження комісія після обов'язкового лікування і ретельного обстеження хворого в стаціонарних умовах лікувальних закладів кримінально-виконавчої системи. Матеріали на психічно хворих осіб розглядаються за наявності акта психіатричного обстеження засудженого в стаціонарних умовах психіатричної лікарні (відділення) кримінально-виконавчої системи. У виняткових випадках, коли стан здоров'я хворого вкрай важкий і етапування його до лікарні неможливе, медичний огляд може бути здійснений у медичній частині установи з обов'язковим залученням до складу спеціальної лікарської комісії фахівців міжобласної лікарні або територіальних органів охорони здоров'я.

З урахуванням результатів лікування та остаточного діагнозу комісія після медичного огляду засудженого складає висновок спеціальної лікарської комісії про медичний огляд засудженого щодо наявності або відсутності у нього захворювання, визначеного Переліком захворювань, які є підставою для подання у суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання. Голова комісії оголошує висновок засудженому, який був оглянутий, про що в історії хвороби робиться позначка, скріплена підписом оглянутого. Облік засуджених, які пройшли медичний огляд комісії, проводиться у Журналі обліку засуджених, представлених до звільнення від подальшого відбування покарання через хворобу. Якщо в засудженого виявлено захворювання, зазначене в Переліку, висновок комісії додається до матеріалів для подання у суд.

Порядок дострокового звільнення від відбування покарання визначено у ст. 154 Кримінально-виконавчого кодексу України. Згідно з ч. 4 ст. 154 Кримінально-виконавчого кодексу України, подання про звільнення від відбування покарання внаслідок психічної хвороби надсилає до суду начальник органу або установи виконання покарань. Разом з поданням до суду надсилають висновок спеціальної психіатричної експертної комісії та особову справу засудженого.

Подання про звільнення від відбування покарання внаслідок іншої тяжкої хвороби надсилає до суду начальник органу або установи виконання покарань. Одночасно з поданням до суду надсилають висновок медичної або лікарсько-трудової експертної комісії та особову справу засудженого. У поданні вміщують відомості, які характеризують поведінку засудженого під час відбування покарання (ч. 5 ст. 154 Кримінально-виконавчого кодексу України).

У разі визнання особи, засудженої до громадських робіт або обмеження волі, інвалідом I або II групи, орган чи установа виконання покарань вносить подання до суду про його дострокове звільнення від відбування покарання. Разом з поданням до суду надсилається висновок лікарсько-трудової експертної комісії (ч. 6 ст. 154 Кримінально-виконавчого кодексу України).

Засуджені військовослужбовці, які відбувають покарання у виді тримання у дисциплінарному батальйоні і визнані військово-лікарською комісією непридатними за станом здоров'я до військової служби зі зняттям з військового обліку або непридатними до військової служби у мирний час, звільняються судом від покарання за поданням командира дисциплінарного батальйону і висновком військово-лікарської комісії, згідно зі ст. 85 Кримінально-виконавчого кодексу України (рис. 2).

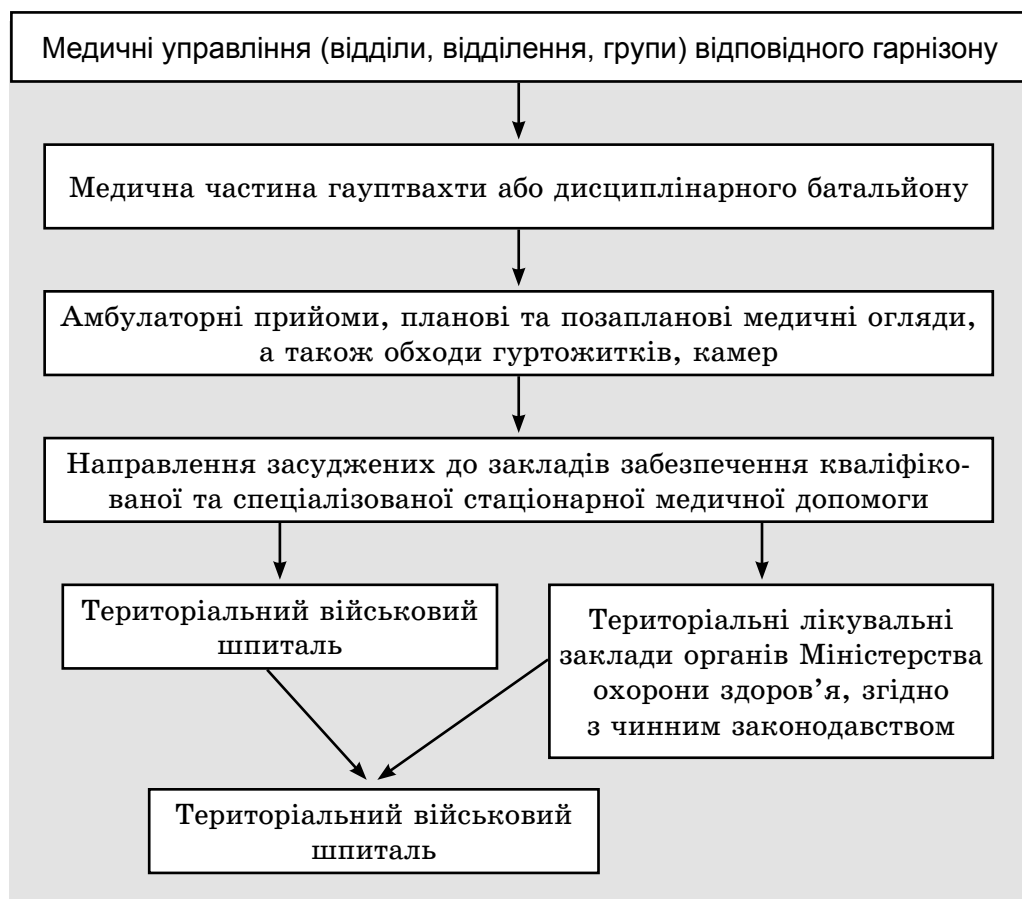

Рис. 2. Система організації медичної допомоги засудженим військовослужбовцям

3. Перелік захворювань на ВІЛ/СНІД, які є підставою для подання у суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання

Згідно зі спільним Наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань і Міністерства охорони здоров'я України від 18.01.2000 р. № 3/6 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 9 березня 2000 р. за № 155/4376), ВІЛ/СНІД як підстава для подання у суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання представлено в розділі 2 «Інфекція вірусу імунодефіциту людини (ВІЛ/СНІД)».

ВІЛ-інфекція. Стадія вторинних захворювань, III Б: прогресуюча втрата маси тіла більше 10%, незрозуміла (нічим не пояснювана) діарея або пропасниця більше 1 місяця, лейкоплакія, повторні або стійкі бактеріальні, грибкові, вірусні, протозойні ураження внутрішніх органів (без дисемінації) або глибокі ураження шкіри та слизових оболонок, повторний або дисемінований оперізуючий лишай, локалізована саркома Капоші.

СНІД. Стадія вторинних захворювань, III В: генералізовані бактеріальні, вірусні, грибкові, протозойні, паразитарні захворювання, пневмоцистна пневмонія, кандидоз стравоходу, нетиповий мікобактеріоз, туберкульоз, кахексія, дисемінована саркома Капоші, інфекційні ураження центральної нервової системи.

СНІД. Термінальна стадія, IV.

На практиці в разі виникнення таких захворювань, як СНІД, променева хвороба, лепра та інші, що потребують спеціальних і складних засобів обстеження, діагнози комісія встановлює за обов'язкового залучення фахівців відповідного профілю установ органів охорони здоров'я.

4. Система організаційної медичної допомоги засудженим

У виправно-трудовах установах, які належать до Державного департаменту України з питань виконання покарань, медичну допомогу засудженим планує, організовує і надає Департамент з гуманітарних питань та охорони здоров'я (рис. 3).

Однак факт захворювання засудженого на тяжку хворобу сам по собі не є підставою для обов'язкового звільнення від відбування покарання. Звільнення від відбування покарання через хворобу з місць позбавлення волі може бути застосовано лише до тих засуджених, які захворіли під час відбування покарання, і ця хвороба перешкоджає відбуванню покарання, тобто у випадках, коли подальше тримання у місцях позбавлення волі загрожує їх життю або може призвести до серйозного погіршення здоров'я чи до інших тяжких наслідків. При цьому тяжка фізична хвороба має бути також хронічною. У разі тимчасової тяжкої фізичної хвороби засудженого вміщують до лікувального закладу місць позбавлення волі, а одужавши, він продовжує відбувати покарання.

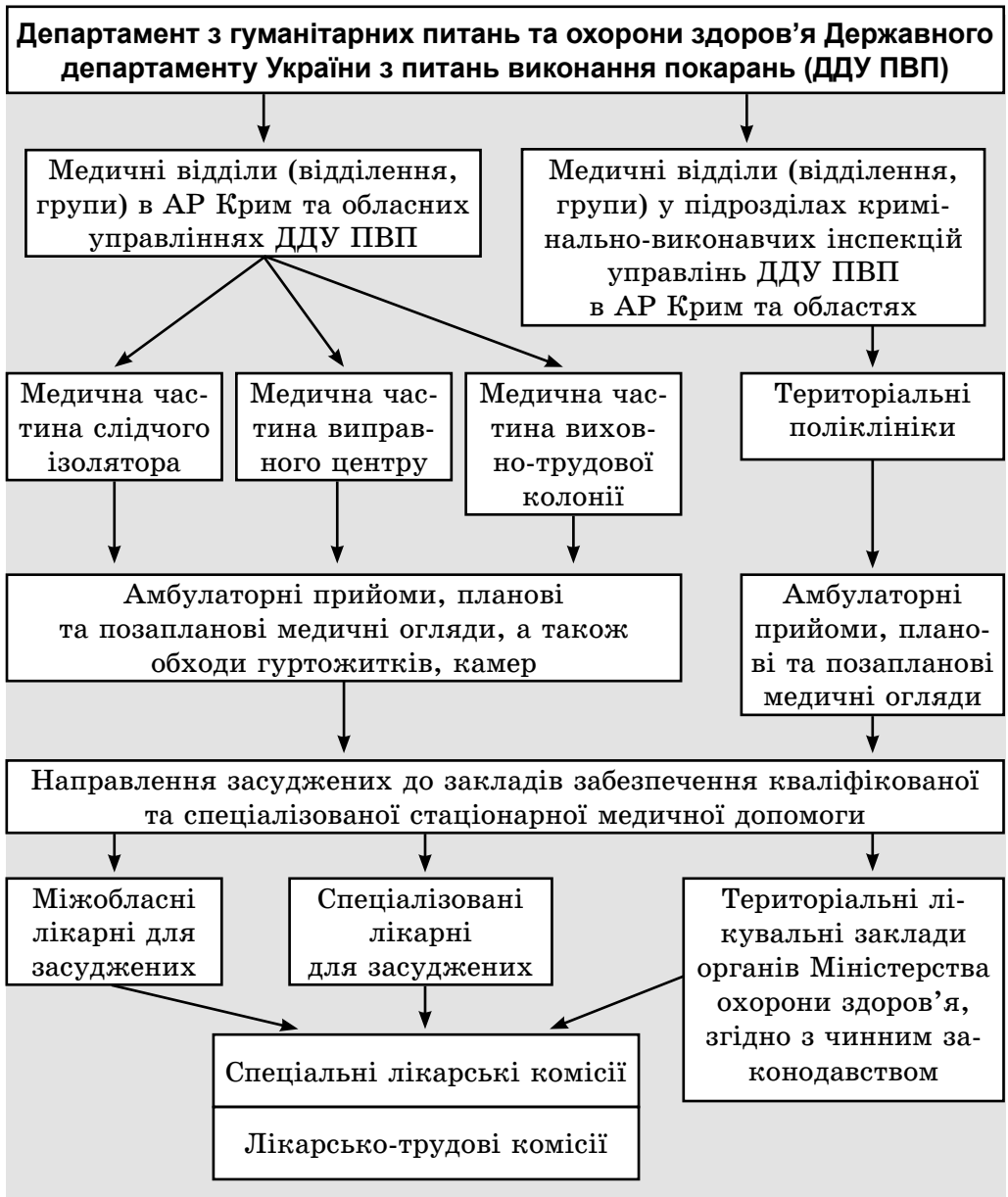

Рис. 3. Організаційна структура Департаменту з гуманітарних питань та охорони здоров'я Державного департаменту України з питань виконання покарань

5. Алгоритм звільнення засуджених, які захворіли на тяжку хворобу (ВІЛ/СНІД), від подальшого відбування покарання

Звільнення від покарання у зв'язку з тяжкою хворобою відбувається в Україні за Наказом Міністерства внутрішніх справ України № 256, а 13 травня 1992 р. була затверджена Інструкція про порядок медичного обстеження засуджених, які страждають тяжкими хворобами, та представлення на них матеріалів у суди про звільнення від дальшого відбуття покарання. Інструкція передбачає такі кроки:

1. *Медичне обстеження.* Медичному обстеженню підлягають засуджені, які захворіли в місцях позбавлення волі, а також особи, які захворіли до засудження, але під час відбуття покарання їхні хвороби внаслідок прогресування набули характеру, зазначеного в Переліку захворювання, що є підставою для представлення у суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбуття покарання.

2. *Огляд хворого.* Оглядає хворого та вивчає матеріали його медичного обстеження спеціальна лікарська комісія після обов'язкового ретельного обстеження і лікування хворого в стаціонарних умовах лікувальних установ.

3. *Матеріали на психічно хворих.* Матеріали на психічно хворих розглядаються за наявності акта психіатричного обстеження засудженого в стаціонарних умовах психіатричної лікарні (відділення). Акт (форма № 101/У-И) затверджує судово-психіатрична експертна комісія.

4. *Висновок комісії.* З урахуванням результатів лікування та остаточного діагнозу комісія після медичного огляду засудженого формує висновок про наявність чи відсутність у оглянутого засудженого виявлено захворювання, зазначене в Переліку, за формою № 035-1/У-И.

Висновок оголошує оглянутому засудженому голова комісії, про що в історії хвороби робиться позначка, яку оглянутий скріплює своїм підписом. Якщо у засудженого виявлено захворювання, зазначене в Переліку, висновок комісії долучається до матеріалів для передання у суд.

Якщо службовою перевіркою встановлено, що хвороба засудженого є результатом навмисного заподіяння собі ушкоджень під час відбування покарання, матеріали на звільнення від подальшого відбуття покарання через хворобу не подаються, за винятком випадків, коли під час заподіяння таких ушкоджень особа перебувала в стані гострого психічного розладу, що підтверджено висновками лікарів.

5. *Подання матеріалів у суд.* Законним приводом до розгляду питання про звільнення від відбуття покарання засудженого, який захворів на тяжку хронічну хворобу, є подання начальника виправно-трудової установи чи слідчого ізолятора, спецчастини яких обслуговують лікарні для засуджених.

У поданні повинні бути наведені такі відомості про особу засудженого:

- яким судом, коли, за яким законом його було засуджено;
- міра покарання;
- відбутий строк покарання;
- дані про поведінку засудженого за весь час відбування покарання;
- відомості про минулі судимості;
- ступінь відшкодування збитків, заподіяних злочином фізичним, юридичним особам і державі;

– хвороба, від якої він потерпає, – а також сформульовано прохання про звільнення засудженого від дальшого відбуття покарання у зв'язку з тим, що він захворів на тяжку хворобу. До подання додаються копія вироку, особова справа засудженого та висновок спеціальної лікарської комісії. На вимогу суду можуть подаватись також інші матеріали, які мають значення для вирішення питання про звільнення засудженого.

6. *Судовий розгляд.* Відповідно до ст. 408, 409, 411 Кримінально-процесуального кодексу України, начальник виправно-трудової установи чи

слідчого ізолятора на вимогу суду повинен забезпечити явку в судові засідання для участі в розгляді подання представника адміністрації установи та представника комісії, що дала висновок про стан здоров'я засудженого.

7. *Повторне подання.* Якщо після відмови судом у звільненні засудженого від подальшого відбуття покарання через хворобу стан здоров'я засудженого погіршав, на підставі відповідного висновку комісії подання про звільнення від відбуття покарання повторно надсилається до суду незалежно від часу, що минув з дня винесення судом рішення про відмову.

8. *Нагляд за дотриманням законодавства* про звільнення від подальшого відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу, здійснює Генеральний прокурор України, згідно зі ст. 44, 45 Закону України «Про прокуратуру».

В Україні нормативно передбачено алгоритм дій щодо дострокового звільнення у зв'язку із захворюванням (рис. 4).

6. Інші механізми контролю за дотриманням прав засудженого в Україні

Громадський контроль. Громадський контроль за дотриманням прав засудженого здійснюють спостережні комісії. Спостережна комісія – це орган, спеціально створений для координації діяльності органів місцевого самоврядування і громадськості у виправленні та перевихованні осіб, які вчинили злочини, а також для профілактики рецидивної злочинності. Вони, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах» від 1.04.2004 р., разом з органами та установами виконання покарань вносять до суду за місцем відбування покарання засудженими подання тільки щодо таких питань: умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким; звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. Але, на жаль, сьогодні вони не мають повноважень провадити громадський контроль і впливати на звільнення засуджених від відбування покарання, які захворіли на тяжку хворобу.

Міжнародні органи. Важливу роль у забезпеченні правового статусу засудженого покликані відігравати і міжнародні органи. Передумовою цього є положення ч. 4 ст. 55 Конституції України, згідно з яким кожен має право, після використання всіх національних засобів правового захисту, звертатись за захистом своїх прав до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Серед міжурядових організацій із захисту прав людини центральне місце посідає Організація Об'єднаних Націй (ООН), згідно зі ст. 1 Статуту якої міжнародна співпраця із заохочення та розвитку поваги до прав і свобод людини є одним із основних завдань її діяльності.

Провідною серед європейських міжурядових організацій із захисту прав людини є Рада Європи і підпорядкований їй Європейський суд з прав людини.

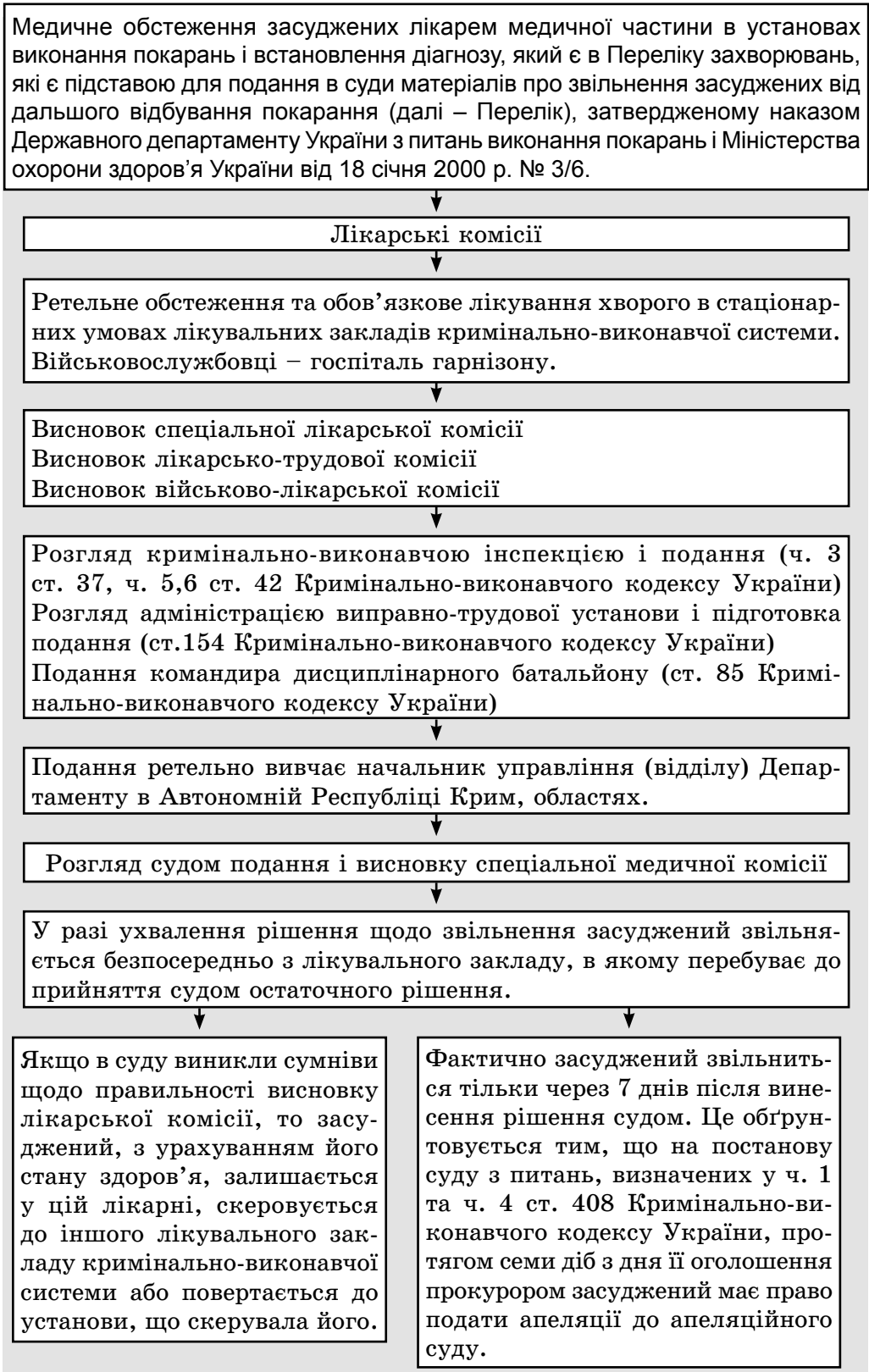

Рис. 4. Алгоритм звільнення від подальшого відбування покарань засуджених, які захворіли на тяжку хворобу

Однак, попри помітний прогрес у цій справі, в Україні накопичилося чимало проблем, пов'язаних із кримінально-правовим і кримінально-виконавчим аспектами звільнення від покарання засуджених у зв'язку з тяжкою хворобою, які потребують своєчасного вирішення:

1. Укладеному Переліку захворювань, які є підставою для подання в суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання (Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань і Міністерства охорони здоров'я України від 18.01.2000 р. № 3/6, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 9 березня 2000 р. за № 155/4376) необхідно надати чинності Постановою Кабінету Міністрів України та узгодити його з сучасною класифікацією хвороб і хворобливих станів ВООЗ, яка використовується у системі охорони здоров'я України.

2. Оскільки факт виникнення у засудженої особи «іншої тяжкої хвороби» є факультативною підставою для звільнення від покарання, тобто це становить право суду, а не його обов'язок, у законодавстві необхідно закріпити визначення поняття «безапеляційне рішення суду про звільнення засудженого у зв'язку з переходом його захворювання в термінальну стадію». При цьому рішення про звільнення повинно бути засноване, крім діагнозу, на висновку про медичний прогноз тривалості життя засудженого в результаті тяжкого невиліковного захворювання. Слід встановити як умову прийняття такого рішення те, що прогнозований період життя ув'язненого не повинен перевищувати 3 місяців з моменту винесення експертного висновку. При цьому до суду має бути також подана заява законного представника засудженого (членів його сім'ї) про те, що йому після звільнення будуть створені необхідні умови – матеріальні та морально-психологічні (тобто, крім медичного догляду, моральна підтримка і допомога) на весь період, який залишився до кінця його життя.

Ув'язнених, які не мають можливості одержати таку заяву від законного представника (сім'ї), після звільнення слід скеровувати до закладів медико-соціальної допомоги або хоспісів.

3. Оскільки аналізовані правові прецеденти стосуються випадків, за яких стан здоров'я засуджених неухильно погіршується, що призводить, як правило, до їх смерті, в законодавстві необхідно передбачити конкретні скорочені терміни подання матеріалів до суду і чітко визначені терміни проходження у суді справ за заявами, які вимагають застосування норм з дострокового звільнення у зв'язку з тяжким захворюванням.

4. Доцільно законодавчо закріпити відповідальність за дії та (або) бездіяльність працівників виправно-трудових установ, що спричинили смерть засудженого з хворобою, яка була підставою для звільнення від подальшого відбування покарання у виправно-трудовай установі, наприклад, зволікання з розглядом справи, відкладення з будь-яких причин засідання спецмедкомісії, конвоювання засудженого на комісію, затримка з наданням медичного висновку тощо.

5. Надати засудженому або його законному представнику можливість оскаржити в порядку, передбаченому законодавством України, відмову виправно-трудовай установи у скеруванні засудженого на медичний огляд.

6. Необхідно законодавчо закріпити обов'язок і порядок лікування осіб, звільнених у зв'язку з іншою тяжкою (не психічною) хворобою, у формі обов'язкового взяття на облік в органах охорони здоров'я та проходження курсу лікування у відповідних лікувальних закладах системи охорони здоров'я.

7. Необхідно законодавчо забезпечити участь засудженого, його законного представника або захисника в судовому засіданні з питань, пов'язаних з достроковим звільненням у зв'язку з тяжким захворюванням.

8. Необхідно законодавчо забезпечити можливість ініціювання розгляду питань щодо звільнення засуджених від подальшого відбування покарання у зв'язку з хворобою з боку засудженого, його законного представника та захисника.

---

1. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

2. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Ст. 88.

3. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3–4. – Ст. 21.

4. Сравнительное исследование по проблемам дискриминации в отношении ВИЧ-инфицированных лиц и больных СПИД / Швейцарский институт сравнительного права в Лозанне, Центр информации и документации Совета Европы в Российской Федерации. – М., 1996.

5. Перелік захворювань, які є підставою для подання в суди матеріалів про звільнення засуджених від дальшого відбування покарання: Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань та Міністерства охорони здоров'я України від 18 січня 2000 р. № 3/6. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 9 березня 2000 р. за № 155/4376 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 12. – Ст. 428.

6. Уголовный кодекс Российской Федерации от 24 мая 1996 г. № 63-ФЗ. Принят Государственной Думой 24 мая 1996 г. Одобрен Советом Федерации 5 июня 1996 г. – М., 1996.

7. Уголовный кодекс Республики Узбекистан 22 сентября 1994 г. № 2012-XII. Утвержден Законом РУ от 22 сентября 1994 г. № 2012-XII. Введен в действие с 1 апреля 1995 года. – Алма-Ата, 1995.

8. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Беларусь от 11 января 2000 г. № 365-З. Принят Палатой представителей 14 декабря 1999 г. Одобрен Советом Республики 22 декабря 1999 г. – Минск, 1995.

9. Международный интернет-сайт правовой информации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lexadin.nl/wlg/legis/nofr/eur/lxwefra.htm>

10. Официальный сайт по законодательству Великобритании и Северной Ирландии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.opsi.gov.uk/legislation/uk>

11. Общественный интернет-сайт для доступа к нормативной базе Республики Франция [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.legifrance.gouv.fr/>

Глуховский В., Ангелов А.

Применение права на досрочное освобождение в связи с заболеванием на примере ВИЧ-инфицированных пациентов в странах Европы и в Украине

Освещаются проблематика досрочного освобождения задержанных и осужденных в связи с тяжелым заболеванием, зарубежный и национальный опыт решения этого вопроса на примере ВИЧ-инфицированных и больных СПИДом. Подробно рассмотрены медицинские и юридические аспекты досрочного освобождения, проведено сравнительно-правовое исследование оснований и форм досрочного освобождения в странах Европы. Проанализированы нормы Конституции Украины, Уголовного, Уголовно-процессуального и Уголовно-исполнительного кодексов Украины, а также других нормативно-правовых актов.

Ключевые слова: досрочное освобождение, тяжелое заболевание, отбывание наказания, ВИЧ/СПИД.

Gluhovskiy V., Anhelov A.

Application of the Right to Anticipatory Release Connected with a Disease of HIV-infected Patients in the Countries of Europe and Ukraine

The issues of anticipatory release of the detained persons and convicted persons, who are suffering from severe illness, national and foreign experience of solving this issue based on the example of HIV-infected persons and those suffering from AIDS are characterized. Medical and legal aspects of anticipatory release are analyzed in detail. A comparative legal research of the grounds and forms of anticipatory release in the countries of Europe is carried out. The norms of the Constitution of Ukraine, Criminal, Criminal Procedural and Criminal Executive Codes of Ukraine as well as norms of other legal acts are analyzed. System of organization of medical care, which is provided to convicted persons, is elucidated. Attention is also paid to the algorithm of release of the convicted persons, who are suffering from a severe disease (HIV/AIDS) from further serving a term. Mechanisms of a public and international control over observance of the rights of the convicted persons are characterized.

Key words: anticipatory release, severe illness, completion of sentence, HIV/AIDS.